

В. С. Калашник

Поезія як чинник розвитку мови в естетичному напрямі

Думку про естетичний напрям мовного розвитку висловлював, зокрема, Л. Булаховський у відомій праці “Виникнення і розвиток літературних мов”. Розгляд порушеного питання вчений розпочинає зауваженням: “Проблема естетичної оцінки мов складна, і підхід до її розв’язування і досі не позбавлений принаймні елементів великої умовності” [3:446]. Серед чинників розвитку окремих мов дослідником названо передусім критерії евфонії, важливість яких особливо відчутна в українській літературній мові (уникнення збігу деяких приголосних, спрощення певних їх груп, евфонічні чергування тощо), що засвідчують матеріали історичної фонетики української мови. Естетичну спрямованість поступу вербальної суспільної комунікації Л. Булаховський убачав і в удосконаленні фрази, посиленні вимог до пропорційності її частин та, особливо, у тенденції до урізноманітнення засобів мовного виразу, що він позначав загальним поняттям гнучкості мови.

Заслуговують на увагу міркування Л. Булаховського щодо власне естетичної сфери функціонування мови, зв’язку літературної мови з художньою. З одного боку, він наголошує: “Різноманітність засобів мовного виразу, поряд з протилежними тенденціями до усталеності та точності, не перестає ніколи в літературних мовах бути предметом виразних намагань, переважно в художній мові” [3:454], – і тим самим відносить мову художню до літературної. З другого боку, – образність, збільшення конкретних асоціацій у мові

розглядається ним як результат творчої поетичної роботи народів, а багатство та різноманітність переносних уживань, оригінальність тропів і їх дохідливість віднесено до питань не стільки розвитку мов, скільки художніх літератур та культивованих у них стилів. Звідси висновок, який робить дослідник: “Зміцнення впливовості уявлюваного – наслідок суто художнього прогресу” [3:458]. Водночас, наголосимо на цьому, Л. Булаховський не відриває художніх шукань від мови в цілому, оскільки вважає, що літературні мови в своєму розвитку взагалі проходять через вироблення засобів орнаментальності – перифрастичності і фігуральності [3:455]; останні, на його думку, здатні виконувати спеціальні функції – емоціональні, афективні і, меншою мірою, інтелектуальні (логічні). До сказаного додамо, що процес творення виразових засобів, зокрема семантично значущих тропів, у мові практично ніколи не припиняється.

З’ясування визначеного нашою темою питання вимагає огляду базових дефініцій поняття поезії в зіставленні з образно-прагматичними характеристиками поетичної творчості та її результатів самими майстрами художнього слова. У сучасному розумінні терміном *поезія* звичайно позначають віршові, а не всі словесно-художні твори, як у давніх поетиках, починаючи з часів античності. Останнє значення має уживане й тепер як синонім до слова *художня* означення *поетична* стосовно мови художньої літератури в цілому. Феномен поезії, незважаючи на багатовікову історію поетики, досі не можна вважати повністю пізнаним. Безмежність осягнення таїни поетичного слова, як і творчої діяльності людини загалом, відзначають і поети (див., наприклад, означення *поезії* Ліною Костенко: *Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі* – з актуалізацією ознак постійної новизни, сакральності й вічності).

Сучасні погляди на поезію значною мірою спираються на основні положення “Поетики” Арістотеля. Поезію філософ трактував як наслідування, але вважав її таланом людини або обдарованої, або одержимої [1:664]. У поетичній творчості, на його думку, особливу роль відіграє образне слововживан-

ня, що є ознакою таланту й чого не можна перейняти від інших. Поезія, на відміну від історії, більше говорить про загальне, а не конкретне, не про те, що було, а про те, що могло бути, що є можливим як уявне чи як відбиття реального. Цим Арістотель пояснював філософічність поезії, спрямованість на пізнання найзагальніших законів розвитку природи, суспільства, мислення [1:655]. Для поезії, зауважує він при цьому, досить важливим є неможливе: те, що краще дійсності, або те, що думають про дійсність.

Так само, головним чином з позицій наслідування, розглядали поезію й автори давніх українських поетик. “Природа поезії чи сама поезія, – наголошувалося в одній із них, – є мистецтво зображення й наслідування людських вчинків” [9:70]. Сама лише метрика – без наслідування та вигадки – хоч і має відношення до поезії, то тільки на рівні версифікаторської майстерності, а не творчого здобутку як суто художнього. Услід за античними теоретиками й практиками поетичної творчості, зокрема за Горацієм, середньовічні українські автори визначають мету поезії насамперед як повчальну й розважальну.

Теоретичне осмислення поезії і як однієї з форм духовної діяльності людини, і як засобу духовно-практичного пізнання світу у вітчизняній філології пов’язане з ім’ям Олександра Потебні. “*Поэзия, – підкреслював він, – есть преобразование мысли (самого автора, а затем всех тех, которые – иногда многие века – применяют его произведение) посредством конкретного образа, выраженного в слове, иначе: она есть создание сравнительно обширного значения при помощи единичного сложного (в отличие от слова) ограниченного словесного образа (знака)*” [8:333; підкреслення автора. – В. К.]. Ґрунтуючись на понятті внутрішньої форми слова, О. Потебня розглядав художнє слово як двопланове, таке, що, з одного боку, співвідноситься з лексичною системою мови й матеріально збігається з її елементами, а з другого, внутрішнім змістом і художнім смислом спрямовується на символічну структуру конкретного твору як елемент і водночас репрезентант тієї структури. Поетичність мови дослідник ви-

значав через актуалізований ним символізм мови як комунікативної системи. Усі фігуральні вирази він оцінював не як розкіш і примху, а як суттєву необхідність думки [8:119]. О. Потебня співвідносив поезію і поетичне мислення з мовою й кожен художній твір уважав актом пізнання, причому таким, що передує пізнанню науковому.

Саме поетичним творам, за Потебнею, завдячуємо ми за можливість спостерігати невідомі раніше сторони нашої власної душі [7:111]. Повноцінність сприйняття образів твору вчений оцінює за естетичним критерієм: “[...] Лёгкость апперцепции художественного образа соразмерна его совершенству (для нас) и испытываемому нами удовольствием” [8:368]. Той самий підхід – з позицій досконалості думки та естетичного її сприйняття – спостерігаємо в його поясненні джерел художньої мовотворчості. “Где нет любви, невозможной без чувства красоты, – пишет О. Потебня, – там нет свободы и творчества, то есть преобразования низших форм мысли в высшие” [8:386]. Отже, поезія демонструє вищі форми думки, і вона, як і любов, без відчуття краси неможлива.

Притаманна мові поетична функція виступає доміантою й виявляє себе найвиразніше у мовній тканині різноманітних творів, породжених уявою поета. Поезія як різновид художньої мовотворчості є вербальним мистецтвом специфічної, віршової форми, яку дослідники справедливо відносять до “універсальних явищ людської культури” [11:80]. Віршова мова образно моделює світ і формує картину світу [див. 5] із взаємодіючих суб’єктивних світів. Відбиваючи традиції художнього пізнання дійсності й сучасні творчі пошуки в поезії, поетична мовна картина світу акумулює естетичні цінності й наочно демонструє розвиток мови в естетичному напрямі. Для неї характерне наповнення символами, особливо національними, трансформованими фольклорними образами, авторськими актуалізаціями й естетичними оцінками. Поетична картина світу поряд із концептуальними картинами формує загальну мовну картину світу як певну систему означувань пізнаного, у тому числі пізнаного художнього, в образній формі.

У поезії, особливо новітній, однією з “найбільш кондесованих специфічно художніх форм”, за визначенням Михайлини Коцюбинської, є метафора. “Вільний літ асоціативної думки, вміння відкрити невидимий для звичайного ока смисл, свавільне зближення віддаленого, миттєве злиття різнорідних речей, іронічне руйнування зовнішньої оболонки явища для виявлення суті, настроєвість, оригінальне переплавлення традиційного образного досвіду” [6:135], – так характеризує дослідниця метафоричний світ поезії ХХ ст. До кращих зразків саме такого розмаїтого художнього світу віднесено поезію Бажана й Тичини (в одному ряду з поетичною творчістю Лорки і Незвала, Пабло Неруди й Назима Хікмета). У сучасну поезію, її образний світ активно входять, як справедливо наголошує автор щойно цитованої праці, побутові й наукові поняття. Сучасна поезія, отже, орієнтована значною мірою на інтелектуальну та емоційну зрілість читача. Можна, очевидно, говорити також про зворотну дію поезії на різні сфери суспільної вербальної комунікації, про своєрідні “сліди” поетичності в різних стильових різновидах мови.

Питання про взаємозв'язок мови як форми поетичного тексту з мовою природною продовжує перебувати у полі зору дослідників і залишається актуальним і сьогодні. Напрямок розгляду цього питання визначає певною мірою назва статті Юрія Лазебника “Поет у мові та мова в поеті” [7]. У поезії, на думку автора, має місце автореалізація мови як картини світу й вияв егоцентризму поетичної свідомості. Уживана поетом мова є мовою явищ, а створюване ним (мова поета) є мовою сутностей, здатною моделювати значення уявного, ірреального. Отже, робить висновок дослідник, мова поезії не є звичайним набором мовних засобів, тому її слід кваліфікувати як якісно нове лінгвальне явище.

У віршовій мові вживані поетом мовні засоби, насамперед слово, трансформуються, набувають естетичних якостей і стають конструктивними елементами художнього змісту. Аналізуючи естетичні властивості слова в українській поезії 10–30 рр. ХХ ст., Леся Ставицька визначає три основні лінгвопоетичні параметри слова у віршовому тексті: безпосе-

редне зосередження поезії на слові, семантичне ускладнення та естетична актуалізація лексичної одиниці, подолання звичайного смислу слова як засіб формування й вираження поетичної ідеї. Поезія здатна відкривати у дійсності “невідомі мові смислові цінності”, а також моделювати “семантику можливих світів, що зрештою адекватні онтологічній сутності поезії як іншій, самоцінній реальності” [10:18]. Відповідне розуміння сутності мови поезії та художнього слова як базового її компонента допомагає у з’ясуванні зв’язку поетичної творчості з картиною світу й засвідчує процес розвитку мови в естетичному напрямі.

Дослідники поетичної мови зосереджують увагу на виявленні та аналізі елементів поданої у творі (ширше – у поезії в цілому) образної моделі світу (див., зокрема: 4, 5, 6, 10). При наявності деяких найбільш узагальнених образів, переважно символічно значущих, мова поезії, у тому числі в образних своїх складниках, має індивідуальний характер і становить науково-пізнавальний інтерес передусім із погляду своєрідності ідіостилю. Однак безсумнівним є те, що створений поетичною мовою віршовий текст як особливий знак культури впливає на подальше функціонування природної мови, засоби якої творчо використав поет. Те, що Л. Булаховський називав “суто художнім прогресом”, не відсторонене від мовного розвитку як такого й знаходить певне відбиття у мовній системі кожного історичного періоду.

До естетичних набутків сучасної української літературної мови слід віднести значну кількість лексичних поетизмів, словесних символів, художньо маркованих демінутивних форм, уживання яких у спілкуванні не обмежується сферою поезії. Те ж саме можна сказати про численні образно-смислові єдності різної структури, одиниці поетичної фразеології та афористики – утворення, які, експлікуючи естетичні оцінки різноманітних фрагментів дійсності, беруть участь у формуванні як художньої, так і мовної картини світу. З підвищенням освітньо-культурного рівня суспільства потенційно посилюється вага естетики вислову, чому сприяє динамічна система образних засобів мови, формована поезією.

Поетичні твори, як і художня література в цілому, є мовно-естетичними знаками національної культури [4]. Вони функціонують і як цілісні мистецькі утвори, і певними своїми елементами, причому не лише в художній сфері спілкування, але й у інших сферах суспільної комунікації, особливо в усному мовленні та публіцистиці. Використання окремих одиниць поетичної лексики та фразеології, афористики й різноманітних фігуральних засобів у так званих нехудожніх стилях дозволяють говорити про те, що один із важливих напрямів розвитку мови – естетичний.

У поезії (не тільки в її творенні, а й у сприйманні) і відповідно в поетичній картині світу можна визначити вісь психологічної та духовної орієнтацій [12]. Якщо психологічна орієнтація має загалом спонтанний характер і належить в основному до підсвідомого та вродженого, то орієнтація духовна передбачає свідому творчу активність людини, що вимагає напруги й зусиль. Естетичне прочитання належного до поезії віршового тексту, розкодування його символічної мови є актом творчості, подібним до процесу написання вірша. У стимулюванні вербальної художньої діяльності читача головно й полягає роль поезії як чинника розвитку мови в естетичному напрямі.

Література

1. Аристотель. Поэтика // Сочинения: В 4-х т. – Т. 4. – М., 1983. – С. 645–680.
2. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М., 1989.
3. Булаховський Л.А. Розвиток літературних мов // Вибрані праці: У 5-ти т. – Т. 1. – К., 1975. – С. 347–470.
4. Єрмоленко Світлана. Мовно-естетичні знаки національної культури // Єрмоленко Світлана. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). – К., 1999. – С. 358–368.

5. Калашник В.С. Мова поезії і картина світу // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць / За заг. ред. проф. Л.А. Лисиченко. – Х., 2003. – Вип. 10 – С. 30–35.
6. Коцюбинська Михайлина. Про поезію поезії: метафора в сучасній українській поезії // Коцюбинська Михайлина. Мої обрії: В 2-х т.– Т. 1. – К., 2004. – С. 135–154.
7. Лазебник Ю.С. Поет у мові та мова в поеті // Мовознавство. – 1992. – № 1. – С. 63–69.
8. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. – М., 1976.
9. Сивокінь Г. Давні українські поетики. – 2-ге вид., з додатками. – Х., 2001.
10. Ставицька Леся. Естетика слова в українській поезії 10–30 рр. ХХ ст. – К., 2000.
11. Якобсон Р. Работы по поэтике. – М., 1987.
12. Ярмусь С. Духовність українського народу. – Вінніпег, 1983.

АННОТАЦІЯ

В статті розглядається питання про поезію як культурний феномен, важливий фактор еволюції мови в естетичному напрямку.

SUMMARY

The article deals with the problem of poetry as the phenomenon of culture, the important factor of the evolution of the language in the esthetic direction.